

„PO OBOU STRANÁCH BALKÁNU“ – HISTORICKÉ, FOLKLORNÍ A LITERÁRNÍ ÚHLY POHLEDU

OBRAZ NEŠŤASTNÍKA V IDYLÁCH PETKA JURDANOVA TODOROVA

Adéla Bartošková
Univerzita Karlova v Praze

doc. Ginka Bakardzhieva, Ph.D.
PhDr. Jaroslav Otčenášek, Ph.D.

Petko Jurdanov Todorov se narodil v malebném balkánském městečku Eleně. Nadaný spisovatel promítl okouzlení čarokrásnou přírodou rodného kraje a lidovou slovesností do svých lyrických idyl a dramát, díky nimž vyniká jako jeden z čelných představitelů bulharského novoromantismu a impresionismu.

V období rodící se moderny, přibližně v polovině 90. let 19. století, kdy začaly být stále patrnější projevy nové kulturní, literární a estetické orientace, byl Todorov dospívajícím mladíkem a musel dobový evropeizační kvas vnímat velmi citlivě. Byl bezprostředním pamětníkem toho, jak postupně docházelo nejen k pouhému chronologickému vystřídání generací, nýbrž také k zásadnímu estetickému přelomu – k narůstající převaze humanistického, všeobecně lidského osobnostního modelu nad modelem etnocentristickým, vlastenecko-obrozeneckým (Černý 2018: 46–47).

Todorovova tvůrčí cesta do značné míry odráží proměny bulharské literatury v tomto období. Mladý autor se rychle distancoval od svých raných, společensky angažovaných děl a stále více se identifikoval s postulátem moderny, že literatura nemá mít povinnost sloužit společensko-politickým cílům ani poukazovat na aktuální efemérní společenské jevy. Má se naopak otevřít vyšším cílům všelidským, velkým obecným problémům lidského individua a lidského ducha, položit důraz ne na společenskou, ale estetickou funkci, má vyvolávat „estetickou libost“.

Během svého pobytu v Berlíně a Lipsku (1899–1904), kde studoval literaturu, byl Todorov ovlivněn individualistickou filozofií a idealistickou estetikou. Navštívil také Prahu, Varšavu a Lvov (1902), kde sbíral materiály pro svou disertační práci (Nováková 1978: 434). Právě tehdy napsal velkou část svých idyl, které se od jeho raných sociálních povídek liší univerzálností myšlenek, novými náměty, postavami a symbolikou (Сивриев 2009: онлайн). Počátek tohoto přelomu znamená jeho povídka *Pěvec (Певец)*, publikovaná na stránkách časopisu *Sävreinenen pregled* roku 1899. Jejím prostřednictvím Todorov poprvé představil téma individualismu a současně také načrtl pro svá díla charakteristický obraz nešťastníka (Ракьовски 2008: онлайн).

Na počátku 20. století se Todorov zapojil do činnosti kruhu *Mysl (Мисъл)* a publikoval ve stejnojmenném časopise, který vydávali Penčo Slavejkov a Kráš'о Kráštev. Časopis hledal pro rozvoj bulharské literatury nové cesty a vycházel v letech 1892–1907 (Hronková 1983: 143–144).

Todorovova tvorba je silně ovlivněna folklorem, z něhož spisovatel čerpal motivy, náměty i umělecké prostředky jak pro své idyly (souborně vyšly 1908), tak pro své divadelní hry, vnímané jako první úspěšný pokus o vytvoření bulharské národní dramatiky. „Jeho originalita tkví v tom, že folklor nenapodoboval, nepředělával ani jinak prvoplánově nevyužíval, nýbrž stejně jako Botev a oba Slavejkovci rozvíjel a prohluboval národní písně, vkládaje do nich nové obsahy“ (Черни 2014: 18–19).

V idylách P. Todorova vzbuzoval jeho styl vyprávění silný dojem. Jeho dílo využívalo četných detailů, zvrátů i paralelismů. Jeho zájem o folklorní náměty nevycházel z faktu, že

sám měl k folkloru niterný vztah, nýbrž i z nutkání hledat nový přístup při konstruování obrazů a konfliktů. „Petko Todorov hledá u individua neměnné jádro, snaží se odkrýt duchovní rozměr osoby zmitající se v bolestném, napjatém vnitřním dramatu“ (Янев 2015: онлайн). Poukazuje na odcizení jedince od společenského prostředí, zdůrazňuje hrdinovo duševní utrpení a zklamání ze střetu se skutečností. Současně s tím chce Todorov prostudovat život lidu a pochopit jeho duši (Vilinskij 1933: 17),

Jméno bulharského modernisty se v českém tisku poprvé objevuje v roce 1902 (Черни 2014: 13). Důvodem je Todorovův dramatický debut *Zidari* (Stavitelé), o němž píše novinář a bulharista Jan Wagner (1856–1905) recenzi do prestižního časopisu *Slovanský přehled*.¹ Wagner hru oceňuje jako přínosnou pro tehdejší domácí dramatiky, přičemž upozorňuje, že autor není opravdový začátečník, neboť některá jeho díla (má na mysli idyly) byla přeložena do němčiny (Черни 2014: 13).

V českém prostředí byl hlavním překladatelem Todorovových idyl prozaik, novinář a folklorista Karel Handzel (1885–1948). Během let 1913–1915 vydal překlady celkem deseti těchto idyl (Черни 2014: 22).

Pro tuto práci jsem tedy vybrala pouze vzorek idyl Petka Todorova, a to těch, které reprezentují autorův tvůrčí naturel a jež mohly díky překladům recepčně zapůsobit. Všechny tyto idyly spojují především podobně nešťastné osudy hlavních postav narušujících patriarchální řád a pohybujících se ve svém venkovském prostředí kdesi na okraji v pozici outsidera.

V idyle *Samorost*² (*Hexранимайка*) je traktován problém morálních principů a jejich prosazování. Jádrem konfliktu je sociální nespravedlnost způsobená svévolí starosty a Stojanova vzpoura proti tomuto bezpráví. Ostatní vesničané jsou také pobouřeni, ale když přijde hejtman, aby spor vyřešil, všichni se ze zbabělosti schovají. Hořká životní zkušenost se skrývá ve slovech dědečka Milana, který se neúspěšně pokouší domluvit svému nepokornému synovi:

„Vrána vráně oko nevyklove, synku...“, „slitovalo se nakonec hněvem zatvrzelé otcovo srdce a stařec ještě dodal: „Škoda to říkat takovému usmrkanci! Na tobě zůstalo, abys to vyřídil?“

„Když se všichni stáhli stranou – já vystoupil dopředu! Aby se aspoň jeden vzal za vesnici!...“

„A kdo tě nutil?“ upřel děda Milan na Stojana oči. „Kdo tě nutil? Nevidíš, že tě sami nechťejí? Za koho se bereš?“ (Todorov 2024a: rukopis).

Tím, že se Stojan proti starostovi postavil, porušil status quo a způsobil ve vesnici zmatek. Proto se všem uleví, když se úřady rozhodnou poslat ho na vojnu, a ve vsi konečně nastane klid. Stojan, znechucený jejich strachem a rezignací, odchází a necítí ani lítost, ani smutek. Má starost jen o svého starého otce, který zůstane úplně sám.

Vztahem osobnosti vůči kolektivu se autor zabývá v idyle *Guslarova matka* (*Гусларева майка*), která vyšla v českém překladu v roce 1947.

Výraznou postavou je stará Gena, matka několika dětí, které mají již své rodiny. I přesto, že je všemi vážena a ctěna, cítí se nešťastná. Její nejmladší syn Neno místo toho, aby si našel nevěstu, odešel do světa se svými guslemi. Úloha, jež je ženám přisuzována v tradičním venkovské způsobu života, je být matkou a pečující hospodyní. Tyto představy

¹ Wagner, J. П. Ю. Тодоров: Зидари. // *Slovanský přehled*, 4, 1901–1902, 443.

² Na tomto místě bych chtěla poděkovat doc. M. Černému za cenné konzultace a za zapůjčení rukopisných překladů idyl *Samorost* (Todorov 2024a) a *Nad kostelem* (Todorov 2024b).

ztělesňuje Gena, která bolestně prožívá nepřítomnost svého syna a trpí kvůli narušené integritě rodiny.

Při přástkách v domě babičky Geny zpívají dívky píseň o Nenovi. Vypráví se v ní, jak guslar se svými druhy narazil na cikánský tábor a vydal se k věštkyni, aby zjistil, jaké je čeká štěstí. Cikánka Nenovi prozradila, že všechny rozveselí, jen jeho nedokáže rozveselit nikdo. A tak se i stalo. Jakmile zahrál, všude se roztančila veselá chora, všude přinášel radost, ale on sám žádnou radost necítil. Nikde se neusadil, raději se volně toulal. Složil píseň, která popisuje jeho život:

*Guslar si domova nehledí,
guslar svých rodných neživí,
guslar se jen vpytává,
kde jsou krásné dívky
a silná, bystrá rakije.*

(Todorov 1947: 714)

Neno se nesmířil se všedním, cyklicky uzavřeným životem vesničanů, a proto dobrovolně odjel do světa. Gesto odchodu z uzavřeného rodinného prostředí pro něj znamenalo projev svobodné vůle. Nelze než souhlasit s postřehem S. Vilinského: „Zdá se jim, že odloučenost od společnosti lidské je podmínkou splnění jejich touhy po svobodě. Ne styk s lidmi, nýbrž jenom samota může vytvořit svobodný život.“ (Vilinskij 1933: 46).

I v idyle **Tulák** (*Несретник*), jež vyšla roku 1914 v českém překladu Karla Handzela (Todorov 1914: 71–94), je tematizována existenciální osamocenost člověka, který dal před rodinnými vazbami přednost naprosté volnosti a svobodě.

Stejně jako guslar Neno, je i hlavní hrdina Bojko spoutáván stísnujícím domovem. Pro chlapce je obtížné setrvat na jednom místě a raději se toulá. Když mu zemře otec, jeho příbuzní vyplení dům a nespravedlivě si na něm vylíjí zlost. Hluboce rozhořčený Bojko opustí vesnici a vydá se se svými buvoly za karavanou.

Při toulkách zabloudil do vesnice Stårmen (česky chybně Strumen!), kde potkal Kojku, jež ho upoutala krásou a něžnou povahou. A když věčně zasněný Bojko zahraje na píšťalu, všichni jsou melodií okouzleni. Kojčin otec chlapci nabídne, aby jim pomohl při sklizni. Bojko přijímá, ale těžkou práci nakonec nevydrží, a aniž by se rozloučil, vydává se s buvoly opět na cestu. Tíží ho, že se tak zachoval, chce se vrátit a omluvit se, ale neudělá to.

Po jisté době si Bojko vzpomene na slova starého karavaníka a uvědomí si svůj nešťastný osud: „*Jaký je to život tak mimo svět, nikdo tě nezná a ty neznáš nikoho. Nikdo se s tebou neraduje, nemáš se komu politovati.*“ (Todorov 1914: 89). Rozhodl se, že pojedje za Kojkou. Cestou potká nedaleko od vsi mlynáře, který mu poví, že se vrací ze svatby – z Kojčiny svatby. Bojko zůstane sám se svou velkou bolestí z nenaplněné lásky.

Idyla **Nad kostelem** (*Над черкова*) je originální interpretací motivu nešťastné lásky. Milča a jeho kmotřenku Janku pojí příbuzenství, ale bezmezně se do sebe zamilují. Odsuzuje je jak církev, tak lidé ze vsi, protože porušili křesťanskou morálku. Když oba milenci zemřou, pop nedovolí, aby byli pohřbeni vedle sebe. Zůstávají rozdělení starým venkovským kostelíkem. Stane se však zázrak. Nad Milčovým hrobem vyroste zelený jilm a nad Jančíným zase štíhlá osika (resp. topol).³

A zatímco letos na jaře stromy potajmu sotva nahlížely přes střechu kostela, aby na sebe kývly, nyní jilm volně rozprostřel své větve nad střechou a osika se vyvýšila tak, jako by

³ V originále nad Milčem vyroste *бряст*, tedy *jilm* (zastarale *břest*) a nad Jankou *тополя*. Jelikož je slovo *topol* v bulharštině ženského rodu, využívá se v českém překladu slovo *osika*, aby strom zastupoval ženský princip.

její vrcholky sahaly až do nebe. Mezi nimi se choulil starý vesnický kostelík. Kříže a náhrobní kameny, které vedle něj pokojně dřímaly, na sebe pohlédly: co je nenechali učinit zaživa, to teď, tihle bláznivá mladá, sami dělají, aniž by se na kohokoliv ohlíželi. (Todorov 2024b: rukopis).

S. Vilinskij ve své průkopnické monografii napsal: „*Nad kostelem* nejen že patří k jeho nejlepším idylám, nýbrž byla i velmi typická pro způsob jeho tvorby. Bylo na ní jasně vidět, jak mu líčení přírody sloužilo jako dekorace pro námět idyly.“ (Vilinskij 1933: 38).

Atmosféru a emocionální hloubku této idyle dodávají personifikace neživých aktérů: Náhrobní kameny milence pomlouvají i po smrti, tmavá noc může být chápána jako ochránkyně, která nad milenci bdí, a Měsíc je líčen jako tajemná a tichá postava, která bezhlesně pozoruje noční krajinu. V idyle *Nad kostelem* se podobá církvi, která na milence dohlíží i po jejich smrti, a hvězdy lze chápat jako její všudypřítomné oči, kterým nic neunikne.

Todorov využil motivu prorůstajících se větví jilmu a osiky (topolu) jako metafory splynutí duší dvou milujících se bytostí, které zůstávají navždy spojeny. Intenzita a síla této lásky dosahuje takové mohutnosti, že svou mocí předčí jak organizaci církevní (oba stromy přerůstají kostel), tak pomíjivost lidského bytí (láska vítězí nad smrtí).

Každý z hlavních hrdinů probraných idyl je svým způsobem nešťastník (*несретник*.) Osud jim nepřál být šťastnými. Ať už šlo o mladého Nena, kterému bylo souzeno rozdávat radost druhým, avšak sám radost nikdy nepoznat. Na rozdíl od něj s karavanou se toulající Bojko si za své neštěstí mohl sám, jelikož mu až příliš dlouho trvalo, než přišel na to, po čem v životě touží. Milčo a Janka jsou zase pro svou hříšnou lásku vesnickou pospolitostí zavrženi. Památku na oba milence uchovávají jen stromy vyrostlé z jejich hrobů. Nešťastníkem je též Stojan, který se jediný v celé vesnici veřejně ohradí proti nespravedlnosti, avšak je potrestán odvedením na vojnu. V každé z těchto idyl stojí hlavní hrdina mimo kolektiv, vyčnívá z něj jako „cizí mezi svými“ a zůstává nepochopen. V centru konfliktu stojí kontrast mezi tradičním způsobem života v rámci patriarchální rodiny a svobodomyšlností jednajících postav. Společným rysem těchto vzdorujících hrdinů je jejich silný duch, ale zároveň i osamocení. Autor byl vnímán jako zastávce mladých snů, který dokázal vyjádřit jejich touhu po svobodě, lásce a štěstí.

Věční nešťastníci představují postavy, které hledají smysluplný život, avšak nejsou ho schopny dosáhnout. Neustálé hledání a neschopnost nalezení klidu způsobuje jejich osamělost a nešťastnost. Nicméně, tyto postavy mají jednu zásadní přednost: nepodřizují se pragmatismu vesnického života, zachovávají si svou individualitu a nezávislost, odmítají se podříditi běžným společenským normám, jdou proti proudu a následují vlastní cestu, i přestože většinou společností zůstávají nepochopeni a odmítnuti.

Jako kontrapunkt k jejich soudům se Todorovův vypravěč nechává opájet přírodou. Pastorální obrazy se během ročních období proměňují. Umělecký popis okouzlujících panoramat a venkovské krajiny neslouží ani tak k vykreslení konkrétních míst v určitém časovém okamžiku (čas je cyklický), jako je spíše dějištěm příběhů reflektujících problémy identity, střety s tradicí a dynamickou proměnlivost společnosti, pozvolna se zbavující svých patriarchálních reziduí.

Vnitřní nespokojenost Todorovových postav pramení z tragiky jejich životního předurčení. Přestože je člověk obdařen „umem a zručností“, „křepkými křídly ducha“, nemůže „vyjít sám ze sebe“, je mu souzeno „pražit se ve vlastní kůži [...] a honit větry po poli“ (viz programovou idylu *Sudičky* [*Орусниця*, Тодоров 2003: 6]). Právě tento osudový, neřešitelný rozpor mezi hmotou (tělem) a duchem (duší) je příčinou věčného rozpolcení a neklidu Todorovova romantického hrdiny (Černý 2021: 2).

Petko Todorov do svých idyl vkládá vlastní okřídlenou duševnost, své sny a touhy, svůj světonázor a úctu k umění. Bohužel nemoc předčasně zarazila jeho tvůrčí rozlet. Petko Todorov zemřel na tuberkulózu 14. února 1916 v sanatoriu ve Švýcarsku. O pět let později byly jeho ostatky převezeny do Bulharska.

Seznam použité literatury:

Ракъовски 2008: Ракъовски, Цв. Образът на автора и образите на езика. Петко Ю. Тодоров (1879–1916). // *Електронно списание LiterNet*, 20.12.2008, № 12 (109). <https://litenet.bg/publish4/crakiovski/p_todorov.htm>.

Сивриев 2009: Сивриев, С. Модерното повествование в идилията на Петко Тодоров. // *Литературен свят*, 2009, № 6. <<https://literaturesviate.com/?p=6865>>.

Тодоров 2003: Тодоров, П. Ю. *Идилии*. София: Изд. „Захарий Стоянов“, 2003.

Черни 2014: Черни, М. Петко Юрданов Тодоров и Чехия. // Пенчев, Б., А. Истаткова-Иванова (съст.). *Трети международен конгрес по българистика, 23 – 26 май 2013 г.* Секция „Българска литература“. Подсекция „Българската литература в европейски и световен контекст“. Том 18. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014, 13–34.

Янев 2015: Янев, К. Модерната идилия на Петко Тодоров. // *Littera et Lingua*. Електронно списание за хуманитаристика, 2015, т. 12, № 1–2. <<https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2015/12/1-2/kjanev>>.

Černý 2018: Černý, M. České kontury první generace bulharské moderny. // *Slavia* 87, 2018, č. 1–3, 45–108.

Černý 2021: Černý, M. *Petko Jurdanov Todorov (1879–1916)* [rukopis přednášky]. Praha, 2021, 8 s.

Hronková 1983: Hronková, D. [dh]. Literární kruh Mysl. // Vlašín, Štěpán (ed.). *Slovník literárních směrů a skupin*. 2., dopln. vyd. Praha: Panorama, 1983, 143–144.

Nováková 1978: Nováková, L. Todorov, Petko Jurdanov. // Dorovský, I. (ed.). *Slovník spisovatelů: Bulharsko*. Praha: Odeon, 1978, 434–435.

Todorov 1914: Todorov, P. J. Tulák [Несретник]. Přel. K. Handzel. // 1000 nejkrásnějších novel světových spisovatelů. Sv. 55. Praha 1914, 71–94.

Todorov 1947: Todorov, P. J. Guslarova matka [Гусларева майка]. Přel. Olga Bakardžieva-Baxová. // *Rudé právo* 28, 1947, č. 239, 3, 12. 10.; též *Svobodná země* 5, 1949, č. 45, 714, 6. 11.

Todorov 2024a: Todorov, P. J. *Samorost* [Нехранимайка]. Přel. Jiří Černý a Marcel Černý. [rukopis].

Todorov 2024b: Todorov, P. J. *Nad kostelem* [Над черкова]. Přel. Marcel Černý [rukopis].

Vilinskij 1933: Vilinskij, S. G. *Petko Jur. Todorov (život a dílo)*. Brno: Filosofická fakulta, 1933.